

Ірина Б. Маркович

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКСПОРТНИХ ТОВАРНИХ ГРУП ЯК ОДНА З ХАРАКТЕРИСТИК ТОРГОВЕЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння ролі держави в сучасному економічному просторі з врахуванням складних взаємопереплетень процесів глобалізації та локалізації. Проведено розрахунок індексів виявлених порівняльних переваг (Баласса) та показників відносних експортних переваг (Вальраса) для окремих груп товарів; визначено ті товарні групи експорту, за якими Україна володіє відносними перевагами на світовому ринку. Виявлено, що найбільшу відносну перевагу України на світовому ринку в 2013 р. мав експорт добрив; залізничних, трамвайних локомотивів та обладнання рухомого складу; зернових культур; заліза та сталі.

Ключові слова: експортна спеціалізація; товарна група; індекс Баласса; відносна перевага. *Форм. 3. Табл. 4. Літ. 11.*

Ирина Б. Маркович

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ЭКСПОРТНЫХ ТОВАРНЫХ ГРУПП КАК ОДНА ИЗ ХАРАКТЕРИСТИК ТОРГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СТРАНЫ

В статье проанализированы теоретические подходы к пониманию роли государства в современном экономическом пространстве с учетом сложных взаимосвязанных процессов глобализации и локализации. Проведен расчет индексов выявленных сравнительных преимуществ (Баласса) и показателей относительных экспортных преимуществ (Вальраса) для отдельных групп товаров; определены те товарные группы экспорта, по которым Украина обладает относительными преимуществами на мировом рынке. Выявлено, что наибольшие относительные преимущества на мировом рынке в 2013 г. имел украинский экспорт удобрений; железнодорожных, трамвайных локомотивов и оборудования подвижного состава; зерновых культур; железа и стали.

Ключевые слова: экспортная специализация; товарная группа; индекс Баласса; относительное преимущество.

Iryna B. Markovych¹

SPECIALIZATION OF EXPORT COMMODITY GROUPS AS ONE OF THE FEATURES OF STATE TRADE POTENTIAL

Theoretical approaches to understanding the role of state in today's economic environment are analyzed, taking into account complex interaction of globalization and localization processes. The carried out calculations of the indices of the identified comparative advantages (Balassa method), and relative export advantage for certain product groups (in accordance with the Walras' Law) help to identify those export product groups, in which Ukraine has a relative advantage at global markets. In 2013 at the global markets Ukraine got the comparative advantages for the following export categories: fertilizers; railway, tramway locomotives and the related equipment; grain cultures; iron and steel.

Keywords: export specialization; commodity group; Balassa index; comparative advantage.

Постановка проблеми. Тенденцією сучасного економічного поля є глобальноцентризм економічних процесів, який проявляється на усіх рівнях економічної активності та означає посилення пріоритетності орієнтацій економічних суб'єктів на світові тенденції та виклики. Тому слід ідентифікувати

¹ Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine.

сучасний стан світової економіки як повну трансформацію економічних зв'язків та їх ієрархічної підпорядкованості.

При цьому слід розуміти, що доволі часто соціально-економічні проблеми є не стільки наслідком глобалізації, скільки явищами, що породжуються іманентними властивостями певних структур та середовищ, які глобалізація тільки підсилює.

Межа між глобальним та національним рівнями в більшості сфер соціально-економічної активності практично зникла, що посилюється наступними тенденціями світового розвитку:

- зростаюча транспарентність економічних кордонів національних економік;
- прагнення до консистентності інституціонального поля країн з єдиними пріоритетами розвитку або щільними торговельними зв'язками;
- поширення міждержавних фрагментованих виробничо-збутових ланцюгів тощо.

Сучасний світовий порядок слід розглядати як такий, що детермінує умови інституціональної диспозиції держав, що передбачає існування норм, в яких визначаються правила взаємодії суб'єктів. Безумовно, рівень строгості визначення глобальних диспозицій є різним — деякі країни сприймають лише юридично закріплені щодо них правила та норми, інші ж повністю переймають формалізовані та неформалізовані обмеження. Це є ключовою характеристикою сучасної стратифікації держав за рівнем участі в світовій інституціональній гомогенізації.

Звичайно, держави як інституції продовжують володіти певними суттєвими національними особливостями, проте можна говорити про виразне різного роду «тяжіння» країн з нижчим рівнем економічного розвитку до держав, що займають більш вигідне становище в світовому масштабі. Це проявляється у інтеграційних процесах, поєднанні проявів локалізації та регіоналізації, імплементації у національному полі екзогенних принципів організації існування економічних систем різного рівня тощо, що потребує особливої уваги науковців.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням різного роду проявів глобалізації, зокрема, участі держав у міжнародній торгівлі активно займалися такі вітчизняні дослідники-економісти як М. Бессонова [3], О. Бірюков [3], С. Бондарук [3], А. Колодій [3], Р. Хасбулатов [4] та інші, а також закордонні науковці, наприклад, Х. Кронделер [7], К. Омае [6], Р. Робертсон [7] та інші.

Ось як описує сучасний стан економіки Р. Хасбулатов: «Світова економіка як складна система характеризується множинністю й ієрархічністю складових елементів, багаторівневим «каркасом», мозаїчністю структури... Вона має «зріле» ядро, яке притягує до себе асиметричні підсистеми, що відрізняються за рівнем розвитку та іншими показниками» [4, 25]. Тобто, економічні системи постійно піддаються впливові біфуркаційних чинників, які виводять їх зі стану рівноваги. Стійкість економічних систем залежить від потужностей кумулятивних сил, тобто тих, які сприяють після проходження біфуркаційного періоду поверненню системи до початкового стану у практично незмінному стані.

Деякі дослідники досить жорстко описують процеси трансформації ролі держави як інституціонального утворення. Наприклад, «традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки» [6, 5]; «національна держава стає надто малою для великих життєвих проблем і надто великою – для маленьких» [10, 96]. Такі твердження практично нівелюють переконання в тому, що держава є абсолютно самостійним та дієвим актором у політиці, економіці та соціальній сферах, що пояснюється неоднозначністю причин та наслідків глобалізаційних тенденцій.

На підтримку даної думки влучним і значною мірою правомірним є наступна теза: «глобалізація здатна загальмувати або стосовно низки відносин повернути світовий розвиток назад: сприяти розповсюдженню контрдемократичних тенденцій, захопити прагнення відгородитися від впливів ззовні за допомогою націоналізму, ксенофобії, самоізоляції, режиму закритості кордонів... Таким чином, глобалізація, будучи загальним вектором розвитку світу, унікальною рівнодією розмаїтих сил і тенденцій, не припускає прямолінійного руху «вперед і вгору». Навпаки, вона може створити високу вірогідність (для конкретних регіонів або в окремі історичні періоди) еволюційних зигзагів і регресів і породжує цим нові виклики світовій спільноті» [1, 619].

Такі різкі висловлювання щодо нівелювання перспективності національноцентричних спрямувань державної поведінки мають багато прихильників, проте існують й дещо лояльніші твердження до можливостей розвитку держав в національних межах. Їхня суть зводиться до того, що глобалізація є тим інкрементним чинником, що здатен в разі підсилувати конкурентну боротьбу як в межах національних економік, так і поза ними (що є позитивом), та таким, що однозначно трансформує підходи до організації «життя» держави.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Зважаючи на динамічність процесів економічних перетворень у світовій економіці, постійного економічного дослідження та аналізу потребують питання активності держави на світовому ринку та потенційних можливостей розвитку.

Мета дослідження. Провести аналіз найбільш актуальних тенденцій розвитку світової економіки та емпірично обґрунтувати перелік товарних груп, за експортом яких Україна володіє відносними конкурентними перевагами.

Основні результати дослідження. Складність, суперечливість, стрімкість глобалізації породили серед пересічних громадян і серед політиків, вчених і громадських діячів чимало побоювань і міфів щодо її впливу. З одного боку, процеси глобалізації сприймаються як фатальні й неминучі (вони настільки універсальні й односпрямовані, що нівелюють усі відмінності, вестернізуючи та американізуючи світ, долаючи відмінності у розвитку країн), з іншого – як далеко не всесильні, такі, що здатні відступити, наштовхнувшись на протидію національних цінностей, і спричинити ще глибшу економічну диференціацію та культурну відчуженість між окремими країнами, між Північчю і Півднем, між цивілізаціями [3, 75].

В умовах глобалізації «простір як соціальна практика все більше відривається від території», а сама «глобалізація означає на практиці початок просторової реорганізації світу при збереженні його політико-територіального поділу» [2].

Неоднозначним є і розвиток регіонів за таких умов. Пошук джерел конкурентних переваг, які будуть адекватними вимогам локальних структур, але водночас витримувати конкуренцію зовнішню, є ключовою умовою економічного зростання. Ще всередині ХХ ст. Ж. Будвіль [5, 192] дав тлумачення регіональних полюсів зростання і виділив такі види економічних просторів: гомогенне, поляризоване, планове. Слабкорозвинені території мають гомогенний вигляд простору, але в ході розвитку простір неминуче поляризується. За Ж. Будвілем, не кожен регіональний центр є полюсом зростання, а тільки той, в якому склалися «пропульсивні» галузі. На підставі цієї теорії економічний розвиток регіону обумовлюється пошуком галузей, які дадуть поштовх розвитку всієї регіональної системи.

«Глобальне» і «локальне» – фундаментальні прояви сучасної реальності. Р. Робертсон виявляє два аспекти в процесах глобалізації: глобальна інституціоналізація життєвого світу і локалізація глобальності. Глобальна інституціоналізація життєвого світу тлумачиться як організація повсякденних локальних взаємодій і соціалізації безпосереднім впливом макроструктур світового порядку (системи взаємозалежності суспільств, що існують у рамках національних держав). Другий аспект у схемі – локалізація глобальністю – відображає тенденцію здійснення глобального через локальне. У даному випадку «глобальне» є не тільки «інтернаціональне», але і «локальне» тією мірою, в якій останнє глобалізоване [7].

Таким чином, реконфігурація світового економічного простору відбувається під впливом локальних, регіональних та глобальних тенденцій, що виникають в результаті самоорганізації складних систем в умовах поліваріантності розвитку.

Важливого значення набуває якість інституційного середовища функціонування економічних систем. В процесі аналізу якості інститутів та вивчення особливостей їх функціонування обов'язково необхідно враховувати трансакційні витрати інституціоналізації, до яких відносяться як витрати на формування цих інституційних утворень, так і витрати на забезпечення їх функціонування. Така матеріальна основа інституціоналізації значною мірою визначає ефективність того чи іншого інституту.

Сучасні інституційні системи характеризуються емерджентними властивостями, що серйозно ускладнює використання методу аналізу і синтезу, який фокусує ділення системи на елементарні частини, аналіз кожної із складових, а потім синтезує поведінку системи в цілому.

Звичайно, інституціональне середовище є надзвичайно мінливим, проте воно повинно бути вибудоване таким чином, щоб зберігалися базові постулати. Зміни інститутів, як і будь-яких інших економічних систем, є відображенням їх нестійкості, а не якісної динаміки. Тому слід зважати на те, що зміни не завжди є синонімом покращення. Це лише перехід у нерівноважний стан, який потенційно може стати основою для якісних покращень.

Проаналізуємо, яким чином розвивається світова економіка сьогодні та які існують прогнози її стану на найближче майбутнє. Після економічного зростання, яке, за оцінками, в 2014 р. склало 2,6%, зростання глобальної економіки, згідно з прогнозами, досягне не більше 3% у 2015 р., 3,3% – в 2016 р. і

3,2% в 2017 р., як передбачається експертами Світового банку. Темпи економічного зростання в країнах, що розвиваються, в 2014 р. склали 4,4% і, як очікується, підвищаться до 4,8% в 2015 р. і потім зміцняться до 5,3% в 2016 р. і 5,4% в 2017 р. [11].

Причини таких тенденцій є багатоплановими та складними. Пояснюють такі прогнози проявами наступних факторів. По-перше – стійка слабкість глобальної торгівлі. По-друге – можлива волатильність фінансових ринків, викликана тим, що процентні ставки в країнах з великою економікою підвищуються в різні терміни. По-третє – в якій мірі низькі ціни на нафту можуть викликати напруженість балансів нафтовидобувних країн. По-четверте – ризик тривалого періоду стагнації або дефляції в Єврозоні або Японії.

Різниця в темпах економічного зростання традиційних лідерів світової економіки (зокрема G-7) та економік, що розвиваються, є особливою рисою сучасного етапу розвитку глобальної економіки та однією з вагомих диспропорцій розвитку світового господарства (табл. 1).

Таблиця 1. Фактичні та прогнозні макроекономічні показники розвинених країн та країн, що розвиваються*

	Період						
	2001–2008	2009	2010	2011	2012	2009–2012	2013–2016
Річні темпи зміни реального ВВП, %							
Світ	4,0	-0,5	5,0	4,4	4,5	3,3	4,6
Розвинені країни	2,1	-3,4	3,0	2,4	2,6	1,1	2,4
Країни, що розвиваються	6,6	2,7	7,3	6,5	6,5	5,7	6,7
Річні темпи зміни споживчих цін, %							
Розвинені країни	2,2	0,1	1,6	2,2	1,7	1,4	1,8
Країни, що розвиваються	6,8	5,2	6,2	6,9	5,3	5,9	4,0
Баланс поточного рахунку, % ВВП							
Розвинені країни	-0,9	-0,3	-0,2	-0,3	-0,2	-0,2	-0,4
Країни, що розвиваються	2,9	1,8	1,8	2,6	2,3	2,1	2,2

* складено за даними [11].

Для багатьох розвинених країн характерним є низький рівень концентрації експорту, тобто, ці держави володіють досить широким експортним кошиком, що дозволяє їм гнучко реагувати на зміни світової кон'юнктури. Проаналізуємо, яка ситуація в цьому контексті склалася в Україні.

Інструментом, який дозволяє найбільш просто здійснити аналіз спеціалізації держави на світових ринках та оцінити її переваги, є індекс виявлених порівняльних переваг (revealed comparative advantage), який ще називають індексом Баласса:

$$RCA_i = \frac{X_{ij} / X_{rj}}{X_{iw} / X_{rw}}, \quad (1)$$

де X_{ij} – обсяг експорту товару (або товарної групи) i країни j ; X_{rj} – загальний обсяг експорту країни j ; X_{iw} – обсяги експорту товару (або товарної групи) i усіма країнами світу; X_{rw} – загальний обсяг світового експорту.

Даний індекс демонструє результат співвідношення частки експорту окремої галузі у загальному обсязі експорту аналізованої країни до частки екс-

порту галузі в загальному обсязі світового експорту. У випадку перевищення значення даного індексу за 1 порівняльна перевага вважається виявленою, тобто сектор чи галузь загалом є відносно спеціалізованою в експорті досліджуваної галузі. Дослідження показують, що згідно з індексом Баласса порівняльні переваги країни що певного товару (групи товарів) можна поділити на 4 типи (табл. 2).

Таблиця 2. Тракткування порівняльної переваги країни в продукції галузі за індексом Баласса [9]

Значення RCA	Зміст діапазону обмежень
(0;1]	Відсутність порівняльної переваги в експорті продукції галузі
(1;2]	Слабка порівняльна перевага в експорті продукції галузі
(2;4]	Істотна порівняльна перевага в експорті продукції галузі
> 4	Сильна порівняльна перевага в експорті продукції галузі

Було проведено розрахунки щодо динаміки індексу Баласса для усіх груп товарів, що експортуються Україною, відповідно до міжнародної класифікації за 2002–2013 роки. В табл. 3 наведено результати розрахунків значень індексів Баласса для груп експорту товарів на світовий ринок, за якими Україна володіє сильною та істотною порівняльною перевагою у 2013 році.

Найбільшою відносною перевагою України на світовому ринку в 2013 р. володів експорт добрив; залізничних, трамвайних локомотивів та обладнання рухомого складу; зернових культур; заліза та сталі.

Показником, що демонструє адекватність розрахованого індексу Баласса, є індекс Хілмана. Якщо виконується нерівність (2), зміна в показниках індексу Баласса обумовлюється темпами зміни в обсягах експорту держави.

$$1 - \frac{X_{ij}}{X_{iw}} > \frac{X_{ij}}{X_{rj}} \left(1 - \frac{X_{rj}}{X_{rw}}\right) \quad (2)$$

де X_{ij} / X_{iw} – частка світового ринку країни j в галузі i (рівень ринкової влади країни j на світовому ринку галузі i); X_{ij} / X_{rj} – рівень спеціалізації експорту країни j в галузі i ; X_{rj} / X_{rw} – частка експорту країни j в світовому експорті.

Для усіх товарних груп розраховані значення індексу Хілмана відповідають умові нерівності (2).

Дещо іншу послідовність лідерства товарних груп, що демонструють спеціалізацію експорту України, отримаємо шляхом розрахунків індексу Вальраса, який дозволяє уникнути подвійного врахування обсягів експорту продукції галузі та досліджуваної країни (табл. 4):

$$RXA = \frac{X_{ij}/X_{rj}}{(X_{iw} - X_{ij})/(X_{rw} - X_{rj})} = \frac{X_{ij}(X_{rw} - X_{rj})}{X_{rj}(X_{iw} - X_{ij})} \quad (3)$$

де X_{ij} – обсяг експорту товару (або товарної групи) i країни j ; X_{rj} – загальний обсяг експорту країни j ; X_{iw} – обсяги експорту товару (або товарної групи) i усіма країнами світу; X_{rw} – загальний обсяг світового експорту.

Таблиця 3. Індекс Баласса для окремих груп товарів експорту України*

№	Код групи товарів	Перелік товарів, включених в групу	Період											
			2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	'31	Добрива	9,30	10,07	8,90	10,42	10,70	8,86	6,73	6,48	5,01	6,44	5,89	33,31
2	'86	Залізничні, трамвайні локомотиви, об'єкти та обладнання рухомого складу	8,77	10,27	18,61	12,34	12,81	16,01	16,83	9,38	21,00	23,52	24,36	17,40
3	'10	Зернові культури	9,99	3,38	5,24	9,43	8,48	2,95	8,46	14,29	8,72	8,53	15,23	14,88
4	'72	Залізо і сталь	15,32	13,37	11,95	12,23	12,38	10,94	10,47	11,54	11,04	10,16	9,42	10,35
5	'15	Тваринні, рослинні жири та олії, продукти розщеплення тощо	5,01	5,86	4,11	4,63	6,81	7,82	5,16	8,44	9,43	8,27	10,28	10,09
6	'12	Олія, насіння, фрукти, зерна, насіння, фруктів тощо, не включені до інших	0,72	3,11	1,58	1,35	3,09	4,30	5,32	5,52	4,68	4,55	2,97	5,84
7	'26	Руди, шлак	6,22	5,83	4,13	4,47	2,98	2,55	3,47	3,53	3,87	3,75	3,76	4,54
8	'25	Сіль, сірка, земля, камінь, гіпс, вапно та цемент	3,27	3,38	3,03	3,63	4,24	4,35	3,88	4,08	3,75	3,79	3,97	4,41
9	'28	Продукти неорганічної хімії, дорогі цінні з'єднання металів, ізотопи	3,93	4,22	3,78	4,10	4,16	3,18	2,99	2,45	2,83	3,27	3,59	4,08
10	'18	Какао і продукти з нього	2,88	2,84	2,76	3,38	3,51	3,53	3,64	4,07	4,50	3,93	10,70	3,49

* розраховано на основі [8].

Як бачимо, отримані результати відмінні від результатів розрахунків індексу Баласса, проте більшість товарних груп, що визначають спеціалізацію України на світовому торговельному ринку, співпадають. Станом на 2013 р. Україна мала найбільшу відносну перевагу в експорті заліза і сталі (індекс Баласса – 1,73).

Отже, експортна спеціалізація України виражена доволі сильно, причому більшість галузей, за якими наявна відносна перевага на світових ринках, є сировинними, що є одним із факторів гальмування технологічного розвитку країни.

Таблиця 4. Індекс Хілмана для окремих груп товарів експорту України*

№	Код групи товарів	Перелік товарів, включених в групу	2013
1	'72	Залізо і сталь	1,725444452
2	'15	Тваринні, рослинні жири та олії, продукти розщеплення тощо	0,747583805
3	'86	Залізничні, трамвайні локомотиви, об'єкти та обладнання рухомого складу	0,391245476
4	'26	Руди, шлак	0,213224861
5	'23	Залишки і відходи харчової промисловості, корми для тварин	0,194709409
6	'25	Сіль, сірка, земля, камінь, гіпс, вапно та цемент	0,153010939
7	'31	Добрива	0,081589144
8	'73	Вироби з заліза або сталі	0,05665425
9	'41	Необроблена шкіра (крім хутра)	0,056147573
10	'04	Молочні продукти, яйця, мед, їстівні продукти невиключені до інших категорій продуктів тваринного походження	0,046857387

* розраховано на основі [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показує, що торговельна спеціалізація України не є постійною, особливо різкий зсув експортних статей, очевидно, буде відбуватися в наступні роки з огляду на вкрай складну економічну ситуацію. Розуміння власних потенційно сильних сторін може стати підґрунтям для розробки ефективної стратегії розвитку, що обов'язково повинно мати наукову основу.

1. Категории политической науки / А.Ю. Мельвиль, Т.А. Алексеева, К.П. Боришполец и др. – М.: Московский государственный институт международных отношений (университет) МД РФ; Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 656 с.

2. *Косолапов Н.А.* Глобализация: территориально-пространственный аспект // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №6. – С. 11–12.

3. Основи демократії / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; МНОН України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта». – К.: Ай-Бі, 2002. – 684 с.

4. *Хасбулатов Р.И.* Мировая экономика. – М.: Экономика, 2001. – Т. 1. – 598 с.

5. *Boudeville, J.R.* (1967). Problems of regional economic planning. Chicago: Aldine publishing company. 128 p.

6. *Ohmae, K.* (1995). The End of the Nation State. N.-Y.: Free Press. 387 p.

7. *Robertson, R., Knondker, H.* (1999). Discourses of globalization: Preliminary considerations. International sociology, 13(1): 25–40.

8. Statistics // United Nations Conference on Trade and Development // unctad.org.

9. *Vollrath, T.A.* (1991). Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv), 127(2): 265–279.

10. *Waters, M.* (1995). Globalization. London and New York: Routledge. 185 p.

11. World Economic Outlook (International Monetary Fund). Washington, DC: International Monetary Fund, April 2011. 221 p.

Стаття надійшла до редакції 1.04.2015.